

Stipe Botica
Filozofski fakultet, Zagreb

NOVI ZAPISI HRVATSKE USMENE KNJIŽEVNOSTI I TRADICIJSKE KULTURE

Zapisivačka praksa i stručna valorizacija

Nacrtak

Na seminaru kolegija "Hrvatska usmena književnost" koji se izvodi na *Studiju kroatistike* zagrebačkog Filozofskog fakulteta studenti još od 1986. na cijelom području Hrvatske zapisuju tekstove usmene književnosti.

Od tada je zapisano na tisuće lirskih pjesama, raznih oblika narodnih priča (bajka, predaja/legenda, anegdota, basna, pričanja o životu, vic) poslovice i zagonetki. Nešto je manje epskih pjesama, dramskih i retoričkih oblika.

U sistematizaciji građe i stručnom opisu može se pratiti život usmenih tekstova u izvedbi, odnosno između arhetipa i inačice, transformacijski tijek oblika, njihovo mjesto u tradicijskoj kulturi i hrvatskoj književnosti općenito.

I. Usmena književnost i tradicijske kultura danas

U naše vrijeme, na izmaku drugog tisućljeća, u doba modernih i elektronskih medija gotovo da je teško i zamišljati izvedbe usmene književnosti i trajanje tradicijske kulture u svojoj prirodnoj sredini (živoj komunikaciji). Kao da vrijedi pravilo: tradicijska se kultura, sa svim svojim pojavnim oblicima, nalazi samo u etnografskoj građi kao znak/izgled prošlih vremena. Tu je dobrodošla i za njom se poseže kad se želi pokazati *prirodno stanje* davnih i dalekih vremena, kad se želi dokumentirati mjesna duhovnost, kad se pokazuju slojevi nacionalnoga kulturnog identiteta i sl.

Etnolozi i etnografi, usmenoknjiževni teoretici i povjesnici ne dvoje, međutim, da se još mogu naći među Hrvatima *znatni oblici* i autentičnoga (nepromijenjenoga) narodnog života i običaja i gotovo svih usmenoknjiževnih oblika kako su postojali od davnina. To im je sasvim prirodno i razumljivo jer se, tvrde, narodni život i običaji i sva usmena predaja ne mogu tek tako "izbaciti" iz uporabe, potisnuti iz života i zamijeniti nekim "novim sredstvima" prirodne komunikacije. Znanstvenici znaju da su svi vidovi tradicijske kulture vrlo postojani, da su prirodno srasli za tlo na kojem su nastali, da su koegzistentni bitnim antropološkim potrebama. Oni se, prema tome, mogu samo prilagođavati novim životnim navikama, oslabiti doduše i količinski i kakvoćom, preoblikovati se u svojoj strukturi, ali zasigurno moraju *ostati i trajati*. Trajanje i jest bitna odrednica tradicijske kulture. Pojavni oblici tradicijske kulture, primjerice *oblikovani tekstovi*, traju dokle god imaju znatniju svrhu (funkciju) u širim narodnim slojevima. Funkcionalnost se, u teorijskome opisu, ne može lako odrediti, ali se u životu može lako prepoznati. Funkcionalnost i izvođenje dva su komplementarna pojma u tradicijskoj kulturi.

Etnološka građa i zapis usmenog teksta nešto je sasvim drugo od *izvođenja*. To je prvenstveno izgled onoga što je bilo u živoj komunikaciji, u izvođenju. Za nas su to stvarni čimbenici tradicijske kulture, nezamjenjivi i za povijesni slijed i strukturalni opis.

2. Kako doći do autentičnih kazivača

Iskustvo nas je uvjerilo da je još i danas moguće u izvedbi naći autentične etnološke građe i usmene književnosti. Oni koji su sačuvali izvornu građu nisu više samo stanovnici sela, *ruralni etnološki sloj*, već su to svi oni koji su na ovaj ili onaj način sudionici tradicijske kulture, koji je privatno izvode, njeguju i svjesno prenose novim naraštajima. Da iskažu svoju duševnost, oni pričaju priče, govore pjesme, izvode i druge usmenoknjiževne vrste - kako im se prohtije.

Do takvih kazivača nije lako doći, a kad neki zapisivač i dođe, veliko je pitanje hoće li uspjeti "iskoristiti" sve njihove duševne plodove: tekstove, emotivan stav prema svojih običajima, životnim navikama.

Vrstan kazivač ne pozna dobne granice. Nema ni govora da su najbolji kazivači tradicijske kulture samo "vremešni starci i starice" negdje tamo daleko u zabit, gdje ne dopire civilizacija, gdje se okamenilo vrijeme, gdje ne dopire nikakva "modernost".

Dobri su kazivači oni koji su segmente tradicijske kulture primili, usvojili, srasli s njom i umiju je iskazati. To su oni koji ni jednu drugu vrednotu ne bi nadredili svojoj tradiciji. Ona im je veza s predima, sa

svojim tlom, sa svojom duševnom puninom. To su, nadalje, oni koji u tišini svoga srca prebiru po svim drevnim običajima, koji znaju sastavnice izvornoga narodnoga života, koji raspolažu sa stanovitim brojem usvojenih narodnih pjesama, priča i drugih tekstova. Koji posežu za njima kad ih nitko ne čuje, onako za sebe, za svoju dušu. Koji se ne hvastaju "pohranjenim sličicama" u sebi. Koji uživaju imajući to u sebi i koji nerado "istresaju" svoju dušu. To su oni koji privatno, ljudski i intimno, žale što više nema starih običaja unutar kojih se najčešće pričalo, pjevalo, izvodilo. Samo takvi su, s rezignacijom, mogli reći: "*Nema više volova vilaša, običaja i starih gangaša*" (Imotsko područje. VI. rkp. 1991.a, str. 131).

Do takvih bi kazivača, ipak, trebalo doći ako se želi i danas bilježiti nešto drevno, sa smislom, s tradicijskim predznakom.

Osobno sam se više puta uvjerio da nije dovoljno samo znati što bi bilo vrijedno zabilježiti, ili samo htjeti zabilježiti. Boravak na terenu može biti tako prazan, promašen i besplodan, pa čak i onda kad imate sugovornika. No ako taj sugovornik nije po duševnoj srodnosti, mogu se bilježiti samo riječi a ne i misli, samo prazan zvuk a ne značenje, samo forma a ne i sadržaj.

3. Studenti kao zapisivači narodnoga blaga

U radu sa *studentima kroatistike* Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na kolegiju *Hrvatske usmene književnosti*, na prvoj godini studija, okušao sam mnoge tipove rada da ih potaknem za ovaj predmet. Relativno se uspješno može prenijeti teorijsko i stručno znanje ovoga predmeta, obilje zapisanoga materijala hrvatske usmene književnosti i to ugraditi u njihovo osobno iskustvo potrebno sutrašnjem profesoru hrvatskoga jezika i književnosti.

Dugo sam dvojio i oklijevao oko mogućnosti da studenti za potrebe svoga *seminara* budu i zapisivači narodnoga blaga, tim više što ih je pretežit broj iz izrazito urbane sredine. Štoviše, među njima je u prvoj godini studija prosječno oko 40 posto Zagrepčana i još 40 posto iz hrvatskoga gradskog pučanstva.

Pokušao sam eksperimentalno sa studentima *terenske zapise* tek akademske godine 1986./87. Od 120 studenata tek ih je dvadesetak uspjelo nešto zapisati. No, iz sakupljene građe vidjelo se da je moguće i danas zapisivati, da studenti to mogu vrsno (u)raditi, da umiju doći do "pravih" kazivača. I što je najvažnije: novonastali zapisi ni po čemu ne zaostaju za sličnima iz ranijih razdoblja.

Ovih je nekoliko postavki bilo važno da se još organiziranije pristupi poslu u narednim akademskim godinama: od 1987./88. do 1996./97. I kako je vrijeme protjecalo, zapisivanje je bilo to jače i temeljitije.

Posebice za vrijeme *Domovinskoga rata* kada je u svakoj generaciji studenata bilo i više od pedeset zapisivača. Kako su zapisi uglavnom nastajali u sredini akademske godine (najčešće za *božićnih i novogodišnjih blagdana*, za zimskih praznika - u veljači, ili u rano proljeće: *o uskršnjim blagdanima*), to se u katalogizaciji građe (godina, ostraničenje i svrstavanje) navodi samo godište, primjerice sve ono što je nastalo akademske godine 1990./91. navodi se pod *godištem 1991.*

Studenti su se temeljito pripremali za terenski rad. Valjalo ih je prije stvaralački potaknuti za ovaj dio hrvatske kulturne baštine, pobuditi zanimanje za svoju *mjesnu duhovnost*. Valjalo je uvjerljivo pokazati smisao sadašnjega terenskoga rada i to u sredini kojoj po svojoj duhovnosti nekako pripadaju. Valjalo ih je uputiti u avanturu traženja (i pronalaženja) *korijena svoje duhovnosti*, a to znači potaknuti na sve one sastavnice neke etnokulture, odnosno kulturne tradicije. Bitna je pretpostavka da će u sredini koju poznaju i kojoj po nekim sastavnicama pripadaju moći lakše doći do kazivača nego netko tko ne pripada toj sredini i dolazi samo sa svrhom da tu nešto istraži/zapiše. Sredine u kojima se njeguje tradicijska kultura nerado primaju "strance" i zato je njima vrlo teško uspostaviti *prirodnu komunikaciju*. Iskustvo dosadašnjega rada pokazuje da se studenti najčešće uključuju u zapisivanje u "svojoj sredini", odnosno u području s kojim su nekako emotivno vezani: obiteljska tradicija, prijateljske veze, osobni dodir s nekim područjem, i druge prisne veze s nekim područjem, stvaralačka znatiželja za neko područje, itd.

Studenti dugo dvoje oko mogućnosti zapisivanja, osobito oko iznalazjenja *kazivača*. Najčešće na početku samo pretražuju, potiču razgovor, odmjeravaju vrijednost kazivanoga, uspoređuju s već stečenim znanjem ovoga predmeta. Tek kad su potpuno sigurni da njihov kazivač (i kazivači) zadovoljava njihovo traženje počinje *sam čin zapisa*.

Do trenutka zapisivanja studenti su uglavnom osposobljeni za taj rad. Upućeni su u bitne odrednice stručnoga zapisivačkog rada, posebice na trojno pravilo: 1. opseg onoga što je vrijedno zabilježiti, 2. načelo vjerodostojnosti zapisa i 3. nužne popratne podatke o mjestu i vremenu zapisa, kazivačima i zapisivačima.

1.

Što se tiče prve odrednice, opsega onoga što bi vrijedilo zabilježiti, najlakše ih je uputiti na tradicionalne popise pitanja ("kvestijunare") što treba zabilježiti. Tu dobro dođe poziv na Vrhovčevu okružnicu (iz 1813. i opetovanu u "Danici" 1837), odnosno potrebi skupljanja *riječi, prijevča (poslovica), priča, pjesama*.

Kukuljevićev je kvestijunar još opsežniji.

Svakako je najopsežnije djelo ove vrste, od koga mogu imati i najviše koristi, studija Antuna Radića *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* ZNŽO, br. 2, 1897, str. 1-88.

Studenti su svjesni činjenice da je građe o narodnom životu i običajima danas na terenu sve manje i da se ne može, kao u prijašnjim vremenima, uzeti koliko te volja na narodnome zdencu. Odmah se, naprotiv, nametne neprijeporno terensko iskustvo: može se naći tek malo i neznatno, ostaci ostataka nekoć bogatog narodnog života Hrvata. I baš zato što je svedeno na zadnje ostatke, mladi ljudi, entuzijasti svoga poziva, mladi stručnjaci koji znaju vrijednost "izvorne građe" tome uglavnom pristupaju tako brižno i sa strahopoštovanjem: kao nečem što je doprlo iz davnine, tu se zaustavilo i, kao, čekalo svoj sretni trenutak da se zapiše. Zapisivačkom radu pristupa se, uglavnom, kao nečem vrlo važnom i svaki zapisivač je svjestan svoje uloge: da je i on prijenosnik svoje nacionalne tradicijske kulture, da će nove generacije u taj čin gledati s obzirom, poštovanjem. Posebice treba istaknuti ulogu stručnog zapisivača, filologa, odnosno onoga koji zna vrijednost riječi. Ta riječima se i gradi književna konstrukcija *umjetnosti riječima*.

Temeljno je načelo: *zapisati sve što se nađe*: a to znači sve: od riječi, sintagme, minijturnih forma (sitnih forma), kletvi i blagoslova, rečenica, dvostihova (kratkih pjesmica), svih lirskih oblika: od minijatura do većih pjesama, epske pjesme, sve vrste priča (bajke, predaje, legende, šale i pošalice, basne, anegdote, viceve, pričanja iz života), sve vrste dramskih oblika, sve vrste govorničkih oblika (posebice zdravice). Obratiti pozornost na nove pojavne oblike folklorne građe (posebice u urbanoj sredini): pričanja o životu (posebice "trač priče")... Zabilježiti treba i sve opise narodnog života i običaja, i tijekom godišnjeg ciklusa i ljudskog života i djelovanja.

Posebno treba biti osjetljiv na kakve tajne i nejasne zgođe/priče/detalje, nerazumljive riječi i sintagme (stilizacije) jer su, najčešće, fragmenti većih struktura, otrgnute od svog prirodnog okoliša izgubile smisao koji će se, možda, pronaći unutar narodnoga života i običaja.

2.

Što se tiče načela *vjerodostojnosti zapisa*, studentima je skrenuta pozornost da je vrijedno poštovanja, i kao građa/dokument i kao činjenica ostvarena u jeziku, samo ono što je zapisano točno *onako kako je izgovoreno*. Kako su već upoznali načela filološke metode, po svome stručnom opredjeljenju, znaju što znače *mjesni govori*, što je svojstvo hrvatskih narječja i podnarječnih osobitosti. Znaju, dakako, da nema jednoga privilegiranoga jezika hrvatske usmene književnosti već da je to jezik svake sredine sa svim svojim specifičnostima. Štoviše, draž cje-

lokupnoga rada i jest u tome što se upuštaju u neprestano nove i nove mogućnosti izraza, što je terenska stvarnost znatno obilatija nego kabinetska/knjiška.

Mnogi od studenata tek tada razumiju *jezičnu situaciju* hrvatskoga naroda, neki od njih po prvi put vide ljepotu svoje mjesne jezične duhovnosti, poneko u praksi dozna i za vrijednost "svoga majčinskoga govora". Kako istovremeno rade i na kolegiju *staroslavenskoga, povijesti hrvatskoga jezika i dijalektologije*, tim je taj rad dobio i stručnu valorizaciju.

Čini se da ni jedna zapisivačka skupina nije tako obzirna prema vjerodostojnosti jezika etnološke i usmene književne građe kao ova studentska, kroatistička. Izgovorena je riječ, kao i ona napisana u književnome tekstu, svetinja koja se ne smije ni sa čim povrijediti. Ne dolazi u obzir nikakva zamjena riječi, nikakvo dotjerivanje, prestiliziranje, nikakvi versifikacijski i sintakсни zahvati. Valja pripomenuti da su neki studenti, da bi pokazali specifičnost *mjesnoga idioma*, sami izmišljali grafička rješenja za neka slova (glasove), samoglesnike i suglasnike zatvorene, otvorene i poluotvorene, služeći se različitim dijakritičkim znakovima iznad i ispod slova. Mada to uvijek nije bilo opravdano i znanstveno utemeljeno rješenje, pokazuje ipak brigu i skrb: biti što vjerodostojniji, izvorniji.

Jedan dio studenata čita svoje zapise na seminaru i pod budnim je okom drugih kolega-studenata. Vrlo lako se mogu uočiti svaki pojedinačni zahvati u građi, što ostali zapisivači itekako osjete. I radi toga obvezatna je *točnost*. Stoga je mogućnost krivotvorenja znatno manja nego bi bila da nema i ove kontrole. Ovaj, nazovimo ga tako, grupni rad i sudioništvo mnogih na istome poslu, stanovita je *preventivna cenzura* koja obvezuje sve sudionike zapisivačke komunikacije. Iznošenje svojih rezultata pred drugima iznimna je i motivacija i izazov onima čiji je terenski rad još u tijeku. Tu se osjete sve mogućnosti što ih nudi teren a do kojih pojedinac sam ne bi uspio ni doći ili bi, možda, neka dobra rješenja previdio, odnosno ne bi dao ono značenje koje zaslužuje. Dobar dio sakupljačke građe nastane tek kad se javno čitaju studentski seminari.

3.

Što se tiče popratnih podataka o *mjestu, vremenu, kazivaču i zapisivaču* (te eventualno drugim pojedinostima: stručnom pojmovniku, rječniku, vlastitom komentaru zapisa, knjižvnoteorijskim postavkama i sl.) studentski zapisi vrve dragocenim podacima.

Bilježi se u točno *određenom mjestu* koje ima svoje povijesne i zemljopisne posebnosti, svoju etnokulturu: njegovanu i više-manje uču-

vanu, svoje društvene konvencije koje poznaju sudionici. I samo oni mogu ušćuvati izvornu mjesnu kulturu i tradicijom je dalje prenositi. Jedna je zapisivačica, putujući moslavačkim gorjem, uočila da je "iz starih vremena ostalo tek nekoliko zaboravljenih trijemova. Neki su odavno napušteni. ponegdje još ima nekoga. Što se čuva iza tih, teretom godina, rastočenih vrata? Da pokucamo?"

Dočekala su me znatiželjna lica, pomalo i nepovjerljiva, ali kad su čula da skupljam pjesme, umovi su odlutali u mladost, u rado pamćene trenutke i stihovi su navrli..." (Jasna Opalić u travnju 1991. VI. rkp. 1991b, str. 211).

Zapisivači su bili više-manje ushićeni terenskim radom. Tada su bili i putopisci, i društveni kritičari, i psiholozi, i posebice stručnjaci usmenoknjiževne komunikacije. To pokazuje i ovaj primjer: "Putokaz žute boje na cesti kroz selo Graboštani (8 km od Kostajnice) upozorava nas da, ako želimo ići u selo Mračaj, moramo skrenuti lijevo. Prašnjavi, drndavi put, šume, oranice, pašnjaci, voćnjaci i tu smo. Svega oko 30-ak kućica, uglavnom starih trošnih, naseljenih isto takvim ljudima, smijulji se novopridošlom putniku. I strči i poneka nova kuća, ako ne i mlad čovjek.

Ore se dimovi, bleji stoka, bakice peku kruh, a miris rakije razliježe se nepsima mameći obožavaoce.

Želite li jesti, navratite kod nekog seljaka. Na stolu će se naći svašta. I kruha i sira i jaja. Navikli su. Vole zemlju, a i zemlja voli njih.

I običaji su ovdje očuvani. Nešto zbog zatvorenosti terena, a nešto i zbog mentaliteta. Svaka stvar popraćena je nekom izrekom.

Za metlu se kaže: obdan sluga, obnoć gospa.

Ako je nešto zakukuljeno i zamumuljeno i zadevećeno i zadesećeno i niko ne more odkukuljiti i odmumuljiti nego onaj koga je zadevetio i zadesetio, onda su to brava i ključ.

Bula trobula na plotu se obula je misirača.

Četiri uva, dva trbuva - jastuk.

Vodom ide, ne bučka, gorom ide, ne šuška - sjena.

Puna škola đaka, niotkuda vrata - bundava.

I tako nedogled" (studentica Tanja Tatić, 1989.)

Građa pokazuje koji su dijelovi kulture izvorni, samonikli na tom prostoru, a što je preuzeto iz susjednog područja, ili je možda dospjelo iz daljine - kao "lutajući" motiv koji je ovdje ostvaren u jednoj tekstualnoj inačici.

Studenti najčešće bilježe sve što pronađu u nekom mjestu, kod svojih kazivača, a tek u popratnom komentaru naznače možebitnu činjenicu da ih je kazivač naučio u drugom mjestu. Oni obično ne čine usporednu obradu građe, ali ih i zanima kako je pojedini oblik ostvaren kod drugih zapisivača na tome području ili kako je ostvaren na nekom drugom mjestu. Zbog toga su i obradili i komentirali stručnu literaturu i, posebice, zapisane zbirke nastale među Hrvatima.

Oskudni su podaci o starosti pojedinog oblika, odnosno njegovu *vremenskom* i povijesnom životu. Iako se kazivači rado pozivlju na "dobra prošla vremena" kada se to pričalo/pjevalo/izvodilo, rijetko tko kazuje kako je oblik, koji se sada izvodi, nastao. Tek ponekad naznače kako su naučili "ovaj tekst" i kako je do njih dospio oblik koji izvode. Više-manje samo se prisjećaju da im je to netko kazivao. Iz ukupnosti zabilježenih tekstova jedva se za mali dio može doznati kakav mu je životni put: od nastanka do izvedbe.

Podaci o *kazivačima* prikupljenih zapisa uglavnom su potpuni (mjesto i godina rođenja, životni tijek, zanimanje, sposobnosti...) i po tome je ova građa iznimno dokumentirana.

Općepoznato je da kazivači nerado govore ono što znaju, osobito pred nepoznatima. No, kako su naši zapisivači najčešće obiteljski (ili prijateljski) vezani s kazivačima, uspiju ih nagovoriti da kažu sve što znaju. Štoviše, stvori se posebice prisna veza kazivača i zapisivača. Ponekad je, naravno, teško steći potpuno povjerenje, pa su kazivačima bila mukotrpna "zanovijetanja", "mudrovanja", "sitničava" pitanja i potpitanja studenata - zapisivača. Paradigmatsko može biti ovo zapažanje studentice Snježane Ljaljak: "*Vremenski, moj bi se sakupljački rad mogao svesti na svega mjesec dana intenzivnog prikupljanja. Posjetivši te ljude, isprva sam naišla na njihovu sumnjičavost i nepovjerenje, uz riječi koje su otprilike bile ovako formulirane: 'Ah sinek, niš ti ja ne znam. Pa, to ti f knjigam bole piše. Kaj ti ja sad znam kak je nekad bilo'*" (VI. rkp. 1987., str. 105). Ili, još obuhvatnije zapažanje studentice Bračanke Barbare Restović, koja je "procijenila" svoga kazivača: "*Možda sam ipak nepravedna prema starom sjećanju na obiteljske skupove u staroj bakinoj kući u Škripu. U tom je sjećanju uvijek prisutan stari Jure Šolo koji je uvijek dolazio k nama.*

Izvana su dopirali mirisi dalmatinskog, nedjeljnog popodneva, čula se pjesma cvrčka, a stari je Jure pričao. Znao je za najstarije legende i predaje, pripovijetke koje se i danas pričaju djeci, znao je pričati viceve i anegdote. Nisu mi tada bili poznati termini: kazivač, folklorni događaj, kolektiv, niti je stari Jure bio svjestan da je živi spomenik kulture svoga otoka. Sada znam da sam bila svjedok nečeg velikog i lijepog i sretna sam što je dio mene pripadao i još uvijek pripada 'otoku bez vode', otoku pastira Lode, Nazorovom Braču" (VI. rkp. 1991b, str. 314).

Iz cjelokupne prikupljene građe vidljivo je da su kazivači ovih tekstova najčešće mnogi mali i "nepoznati" stanovnici brojnih hrvatskih mjesta. Jer, prikupljena je građa u više od tisuću mjesta: gradova, sela, zaselaka na cijelom prostoru Hrvata. Oko desetak posto građe prikupljeno je među Hrvatima izvan domovine, najčešće na području Herceg Bosne, a nešto i među Bunjevačkim i Mađarskim Hrvatima.

Zapisivači su studenti kroatistike zagrebačkog Filozofskog fakulteta na prvoj godini studija. Od akademske godine 1995./96. u sakup-

ljački rad su uključeni i studenti kroatistike osiječkoga Pedagoškog fakulteta i mostarskoga Pedagoškog fakulteta. No, akcija na ova potonja dva fakulteta u prvoj sakupljačkoj godini nije bila tako uspješna kao za zagrebačkome. Ta građa, nažalost, još nije obrađena.

Studenti su, nakon početne sumnjičavosti i obzira prema takvom radu, iznimno uspješno obavili taj posao. Možda ovaj primjer, u kome zapisivačica ocjenjuje svoj rad, može biti primjeren za većinu studentskih zapisa: "*Sada, na kraju, nakon što je posao obavljen, ja sam zadovoljna, unatoč svim teškoćama. Spoznala sam da rad sakupljača usmenog narodnog blaga nije ni lak, ni jednostavan, ali da donosi veliko zadovoljstvo*" (Sonja Šostarec 1989, str. 5).

Studenti - kao zapisivači - nerado su, osim svoga imena i prezimena, navodili o sebi druge podatke. Čak ni onda kad se to izričito tražilo. Ne znam što je razlog tome, osim možda samozatajnosti. Ili su se povelili za svojim kazivačima koji za svoj posao (kazivanje, izvođenje tekstova i opise etnoloških činjenica) govore da to nije ništa osobito jer to u njihovu mjestu "znaju mnogi" ili čak "svi". Ovo *glasovito svi* prati život usmene književnosti otkad se počela zapisivati među Hrvatima. To je jedno od *toposa, općih mjesta* i, kako pokazuje Curtius, prati europsku kulturu još od latinskoga srednjovjekovlja.

Drugi *popratni podaci* uz zapise (pojmovnik, rječnik, povijesni podaci o mjestu zapisa) mogu biti dragocjeni po tome što se tumače pojmovi mjesne duhovnosti, idiomatski vezani za usko područje, često nedostupno onima koji ne pripadaju toj duhovnosti. Ovi podaci mogu biti od koristi i etnolozima i leksikolozima.

Povijesni (i zemljopisni) podaci o mjestu zapisa najčešće su podaci preuzeti iz otisnute kakve mjesne povijesti i nisu od veće koristi istraživačima.

IZBOR

Ovdje će se otisnuti 25 *lirskih pjesama* koje su zapisane od 1987. do 1991. Pjesme se navode samo po rednom broju, s istaknutim *prvim stihom*, kronološkim nizom (po godini zapisa).

Odabrani primjeri imaju i stanovitu estetsku vrijednost ili su bar reprezentativne obrade pojedinog usmenoknjiževnog lirskog motiva, kao što je i u dosadašnjim hrvatskim rukopisnim i otisnutim zbirkama. Iz odabranih se primjera vidi da *hrvatska lirski usmena poezija* i u performanciji i u zapisu čuva drevnost, prirodnost, jednostavnost. Ovdje nema ni jednoga novog motiva koji nije poznat u dosadašnjim zbirkama, ali su gotovo svi motivi *značajne inačice* koje pridonose općem dojmu o hrvatskoj usmenoj lirici. U vremenu kad su zapisane ove pjesme zapisano je i preko tri tisuće dvostihova (kratke deseteračke pjesmice), ali ovdje nisu otisnute.

Motivi su okupljeni oko nekoliko čvorišta:

1 - opseg religioznoga: jurjevska pjesma (br. 1), kraljička (br. 5), uskrсна oda (br. 8)

2 - kratki fragmenti iz opsega romanci: nesreća ostavljenog dragog (br. 3) rezignirani zaljubljenik (br. 4) sjeta zaljubljene i ostavljene djevojke (6), tuga kad nije uz dragoga (br. 11), uplakana ljepotica (br. 12), prpošna jedinica (13), sjeta ljubomorne sestre (br. 14), hvalisavi ljubavnik (br. 15), arkadijska sreća zaljubljene (br. 16), djevojačka kletva (br. 17) bolna od /ne/ljubavi (br. 19), majka je ne da za Ivu (br. 20), usnuli dragi (br. 21), prijekor/kletva zaljubljenika (br. 22), djevojka se obraća cvijetu (br. 25)

3 - baladni modeli: nesretni utopljeni svatovi (br. 2), smrt u natjecanju za djevojku (br. 10), naricaljka za sinom (br. 239), umirući vojnik i njegova družina (br. 24)

4 - ostali motivi: obračun s vilom - rušiteljicom (br. 79), rugalica s lošim mužem (br. 18).

I na versifikacijskom i izražajnom planu ove pjesme slijede čvrst sustav hrvatske usmene lirike i ni po čemu se ne razlikuju od ukupnog hrvatskog usmenolirskog korpusa.

Ovi zapisi studenata *kroatistike zagrebačkoga Filozofskog fakulteta* čuvaju se u kartoteci *Katedre za hrvatsku usmenu književnost*, pod imenom i prezimenom svoga zapisivača.

Ovom prigodom, kao i uvijek kad govorim o *novim zapisima hrvatske usmene književnosti*, najsrdačnije se zahvaljujem svojim studentima, zapisivačima hrvatskoga narodnoga blaga. Bez njihova truda i ljubavi prema svojoj književnoj baštini ne bi bilo ni ovoga teksta ni izbora pjesama, a hrvatska bi usmena lirika bila znatno siromašnija jer, vjerojatno, mnogi od odabranih i zapisanih primjera nikada ne bi našli svoga zapisivača.

1. Zeleni Juraj

Zelen Juraj došal je
pisan Vuzam prošal je
iz zelene gore
u to ravno polje.
Donesal je, donesal
pedalj dugu travicu,
pedalj dugu travicu,
lakat dugu mladicu.
Sva se polja zelene,
brda i doline
kuda pasu perjani

naše domovine.
Juraj nije svaki dan,
već u ljetu jedan dan.
Darujte ga, darujte,
Juru zelenoga.
Oj vi mlade snašice,
podignite glavice
i doneste darove
Jurju zelenome.
Dajte Juri soli
da vam Boga moli.
Dajte Juri slanine
da si grlo namaže.
Dajte Juri mesa
da vam ne bedesa.
Ja vam hvalim,
Bog vam plati
i Juraj zeleni.

Draganići - kazivala Branka Čubrić, 49 godina, rođ. u Krašiću kod Draganića; zapisala studentica Tamara Kovačević u prosincu 1987. VI. rkp. 1987., str. 60-61.

2. **Mladi Joža svate zbira**
nazbiro je sedamdeset,
sedamdeset i jednoga.
Išli jesu po divojku.
Onda su se spominali
gdo bu gazil Drinu vodu.
"Nek ju gazi prvodeći!"
Prvodeći pa reče im:
"Ak sam vredan svate vodit,
nisam vredan Drinu gazit".
Opet su se spominali
gdo bu gazil Drinu vodu.
"Nek ju gazi oj diverak!"
A diverak odgovara:
"Ak sam vredan svate ravnat,
nisam vredan Drinu gazit!"
Opet su se spominali
gdo bu gazil Drinu vodu.
"Nek ju gazi mladožeja!"
Mam pri kraju do kolena,
malo dalje do pojasa,

malo dalje do grlića.
Škrljak splashne, junak tone,
djevojčica krikne, vikne:
"Nit sam sneha, nit djevojka,
nit sam kropčec, nit vodica!
Ako idem svojoj majki,
moja majka pa reče mi:
'Ja sam tebe odelila'.
Ako idem njegovoj majki,
njegva majka pa reče mi:
'Kakva sneha bez junaka?'
Redom, redom, svati moji,
bom delila svilne robce,
svilne robce i kitice.
Za sebe bum ostavila,
bum sakrila črne oči,
bum skočila v Drinu vodu!"

Okolica Zaprešića - kazivala Ana Galić; zapisala studentica
Snježana Ljaljak 18. X. 1986. VI. rkp. 1987., str. 219.

3. **Moj nevene šestopere**
moj nevene, moj nevene,
a što si mi uvenul,
a što si mi, a što si mi
Il te voda potkopala,
il te voda, il te voda
il ti zmija koren grizla
il ti zmija, il ti zmija
Nit me voda potkopala,
nit me voda, nit me voda
Nit mi zmija koren grizla,
nit mi zmija, nit mi zmija
Već me cura ostavila,
već me cura, već me cura
Zato sam ti uvenul
zato sam ti, zato sam ti

Horvati - kazivao Vjekoslav Alojz Herceg, rođ. 1928.
u prigorskom selu Horvati; zapisala studentica
Natalija Erjavec u travnju 1988. VI. rkp. 1988., str. 12.

4. **Oj Ivane, Ivaniću,**
stani malo, divanit ću
"Nije meni do divana,
ni mom konju do stajanja.

Rekle s' cure igri doći,
rekle s' mene natpjevati
i mog konja nadigrati,
ja li mene, ja li konja moga!
Ako bude sreća moja,
nit će mene niti moga konja.
Konja ć' zobi nazobiti
sebe ć' vinom napojiti
pa ću onda igri doći
pa da vidim ko li more,
ko li more, ko ne more!
Ko se skoro oženio,
svake sreće poželio,
muška čeda ne imao.
Ako li ga i imao,
na vojsku ga otpremao,
sa vojske ga ne gledao.
Ako li ga i gledao,
vrana konja ugledao
i na konju bojno sedlo
i na sedlu rukavice,
pune krvi nalivene,
crnom svilom zapletene
i crvenim popletene
pa ga nose staroj majci:
Evo t' vojna, majko mila,
evo t' vina od tvog sina!

Prekopakra - kazivao Franjo Kobetić, rođ. 1937; zapisala studentica Gordana Prodanović početkom 1988. VI. rkp. 1988., str. 312.

5. **Idu nam, idu Tri kralji,**
ljetuj nam, ljetuj, do Trojak
Idu nam, idu, dare nam nose,
ljetuj nam, ljetuj, do Trojak.
Dare nam nose, zelene vijenke,
ljetuj nam, ljetuj, do Trojak.
S njima se toče u naše polje,
ljetuj nam, ljetuj, do Trojak.
Polje nam bolju pšenicu rodilo,
ljetuj nam, ljetuj, do Trojak.

Ferežani (Križevci) - Trojak je pučki izraz za Duhove. Pjesmu je kazivala Jela Ledinski, 75 godina; zapisala studentica Ana Jedovnicki u ožujku 1988. VI. rkp. 1988., str. 458-459.

6. **Jutrom sam se jan rano ustala**
prije nego ma drugi dan.
Izašla sam na prozorje.
Vidila sam dragoga
ali mi stoji s jednom divojkom
i govori od ljubavi.
Dragi, dragi nesretan bio,
zašto si mi uze stavio?
Oli ti nisam vjerna bila,
oli te nisam jubila?
Uzmi pušku i ubij me
i u hladan grob stavi me,
i na grobu tin napiši
da moj dragi više nisi.

Blato (Korčula) - kazivala Miroslava Tomas, rođ. 1918. u Blatu; zapisala studentica Jadranka Tomas u travnju 1989. VI. rkp. 1989., str. 78.

7. **Grad gradio mladi Ivo**
Što bi za dan sagradio,
za noć vile oborile.
Tužio se mlad Ivane,
tužio se majci svojoj:
"Jao, joj, moja stara majko,
što sam danas sagradio,
za noć vile oborile".
"O Ivane, mlad Ivane,
kupi pomoć na sve strane,
sokolove na putove,
mrke vuke na sokake,
a junake na čardake".
Kad se noćca uhvatila,
zakliktaše sokolovi,
zamumlaše i vukovi,
zapucaše svi junaci
te uhvate bijelu vilu,
bijelu vilu negda milu.
Progovara bijela vila:
"Nemojte me, braćo mila,
ja ću vaša ljubav biti,
ljubav biti pa živjeti".

Mračaj - kazivala Danica Medaković, 70 godina; zapisala studentica Tanja Tatić u svibnju 1989. VI. rkp. 1989., str. 140-141.

8. **Na Uskrs**

(okrenut prema Suncu)

Daj mi Gospe dobar dar,
ja ću tebi bolji glas
od Isusa sinka tvoga.
Jutros ti je uskrsnio,
na nebesa u svoj dio.
Ostavio svoje krvce u lozici,
svoje tilo u šenici.
Ako mi se Gospe ne viruješ,
uspenji se na grad Nebeden
i ugledat ćeš dvanest apoštola,
među njima svoga ditića.

Lovreć - kazivala Mara Nosić, 70 godina; zapisala studentica
Miranda Nosić u proljeće 1989. VI. rkp. 1989., str. 293.

9. **Poljem je cvijeće procvalo**

crveno, bijelo i plavo.
Brala ga Mara s djeverom,
sipa ga majci u krilo,
a majka s krila na zemlju.
Nit moje cvijeće, nit Mara,
Mara će sutra odlaziti,
svoju će majku ostaviti.
Drugu će majku majkom zvat,
a mene jadnu ostavljat.

Vetovo - kazivala Julia Takušić, 73 godine; zapisala studentica
Romana Mihalj u proljeće 1990. VI. rkp. 1990a, str. 61.

10. **Sitno pjeva za lugom djevojka,**

sitno pjeva daleko se čuje.
To je slušao Ivo i Nikola.
Ivo veli "Moja je djevojka",
al Nikola "Nije, već je moja".
Al govori lijepa djevojka:
"Idi, Ivo, u vr vinograda,
aj Nikola u dno vinograda,
a ja ć' mlada usred vinograda.
Kad ja manem veženom maramom,
koji prvi do marame dođe,
onoga je Mara i marama".
Ivo leti, malo ne doleti,

aj Nikola već u krilu sjedi.
Nikina je Mara i marama,
aj Ivina odsječena glava.

Prekopakra - kazivala Kata Pavlović rođ. 1911.; zapisala studentica
Tanja Španjić u travnju 1990. VI. rkp. 1990a, str 94.

11. **A u ruži bulbul pjeva,**
ja ga ne slušam,
neg ja idem svako jutro
da ga očeram
"Hajd' otalen, bulbul tico,
tu se ne pjeva.
Ovdje nema moga dragog
da te poslušaj!"

Mostar - kazivala Zlata Pehar, 37 godina; zapisala studentica
Mila Planinić u travnju 1990. VI. rkp. 1990a, str. 105.

12. **U Lindaru gradu**
ladonja zelen hlad.
Pod njon se hladi divojka
i junak mlad.
Na njoj se suši
ta bila košulja.
Nije uperana z vodicom
nego njojon suzicom.

Bičići (Istra) - po kazivanju više kazivača zabilježila studentica
Biljana Radojičić u ožujku 1990. VI. rkp. 1990a, str. 194a.

13. **Kiša pada, trava raste,**
čija je livada?
Livada je divojačka.
Čija je divojka?
Tatina sam, mamina sam,
al me ne poznaješ.
Otud ide mlado momče,
čizmom rosu tresu.
"Stan', počekaj, divojčice,
moja ćeš biti!"
"Nit ću stati, nit čekati,
neću tvoja biti".

Glavice (Sinj) - kazivala Iva Bikić Viduša, rođ. 1920.; zapisala
studentica Irena Vučić u proljeće 1990. VI. rkp. 1990b, str. 15.

14. **Pere je Anu na pir zval**

oj Pere, oj Pere
je Anu na pir zval
oj jubo moja, oj jubo moja.
Ne gren ja Pere na tvoj pir.
Moja sestra mlaja
neka gre slaviti.
Mlaja je tri leta od mene.
Čila tri leta je mlaja,
a lipja je tri puta od mene.

Dubašnica (Omišalj) - kazivala Tonka Krnić, rođ. Pindulić, 1927;
zapisala studentica Sanja Macura u veljači 1990. VI. rkp. 1990b, str. 89.

15. **Kolko ima, dušo,**

kolko ima, srce,
kolko ima, srce,
odavde do mora?
Sedandeset, dušo,
sedandeset, srce,
i sedan gradova.
U svakom san, dušo,
u svakom san, srce,
ljubio divojku.

Klis - kazivala Ivka Listeš, rođ. 1934; zapisala studentica Ankica Perić
u proljeće 1990. VI. rkp. 1990b, str. 193.

16. **Oj Ivane, livadare**

A ja velim neka, neka
koj' me voli nek me čeka.
Tko ti dao tu livadu
Ja sam ti je sam kupio,
sam kupio i kosio.
U sredini smilje raste,
smilje retko, al j lepo.
Kad je smilje procvetalo,
moj je dragi došetao.
Tana idi dina dana
evo mojega dragana.

Željezno Desno (Sisak) - kazivala Jagica Pokas, rođ. 1933., učiteljica;
zapisala studentica Alenka Rogan u veljači 1990. VI. rkp. 1990b, str. 218.

17. **Išla je djevojka u goru zelenu,**

u goru zelenu, po vodu studenu.
U goru je došla, mlado momče našla.

Momče glavu zdigne, djevojka pobjegne.

“Ne bježi, djevojko, nek mi veži glavu
s tum zelenum travum!”

Djevojka je stala, glavu zavijala.

Junak joj govori:

“Će ti ja ozdravim, tebe ne ostavim”.

Djevojka je stala, glavu zavijala.

Junak je ozdravil, djevojku ostavil.

Djevojka ga klela do groba zelena.

Teške jesu djevojačke kletve,

kad zakune do Boga se čuje,

kad zaplače, zemlica premače,

kad uzdahne, list i trava sahne.

Javorje (Zaprešić) - kazivala Jelica Laljak, rođ. 1925; zapisala studentica
Snježana Zbukvić u siječnju 1990. VI. rkp. 1990b, str. 260.

18. **Janica se ženila**

leta sve već skriva.

Hudga muža dobila,

hujši nek kopriva.

Leberge posejal bo,

gor ga bom peljala.

Il ga bom zamejala,

il ga bom prodala.

Ni za niš ga pa ne dam,

rajši ga domov peljam.

Tu mi budi stari hrt,

dok ti dojde po te smrt.

Brezakovec (Klanjec) - kazivala Alojzija Fistrić, rođ. 1898; zapisala
studentica Branka Vidaković u ožujku 1990. VI. rkp. 1990b, str. 331a.

19. **Bôna Fata u bašči boluje,**

pokrila se kumašli-jorganom,

po njoj pada inje od oraha,

dolazi joj miris od katmera,

od katmera i od tugišaha.

Bôna Fata njima govorila:

“Ne padaj mi, miris od katmera,

od katmera i od tugišaha!

Voljela bi da mi dragi dođe,

da mi dođe i da me obiđe”.

Ona misli da niko ne čuje,

a to dragi i sluša i gleda,
pa on stade tješit svoju dragu:
"Čuješ, Fato, čuješ moje zlato,
da se može, bolovo bih za te,
da se može, i umro bih za te!"
Al mu Fata ljepše odgovara:
"Čuješ, dragi, moje milovanje,
skin' dolamu, pa lezi uza me:
čini mi se, lakše bi mi bilo".

Otoci (Bihać) - kazivala Bekira Fetić, rođ. Bešić 1926. u Otoci u okolici Bihaća u veljači 1991.; zapisala studentica Adelita Subašić koja zapisa da je "rođena 1971. u Sisku. Roditelji su mi inače iz okolice Bihaća, pa sam sevdalinka i zapisala tamo. Kazivač ovih sevdalinki (a ima ih 30. S.B.) mi je bila moja baka, koja zaista 'ima dušu' za takve pjesme, jer ih govori s takvim zanosom i žarom, da mi je teško reći da bi ih tako znao interpretirati i kakav profesionalni glumac". VI. rkp. 1991a, str. 197-198.

20. **Kad se ženi Dobrovića Ivo**
zaprosio Maricu divojku,
on nju prosi, al njoj ne da majka.
Al govori Dobrovića Ivo:
"Čekat ću te do dva do tri danka,
možda će ti dopustiti majka".
"Ne čekaj me do dva do tri danka,
meni neće dozvoliti majka.
već ti prosi sestru Mandalenu
i u nje je ruvo ko u mene
na jednome stanu satkano,
na jednoj je prelji ispredeno".
Ništ ne reče Dobrović Ivo
već on prosi sestru Mandalenu.
Čim zaprosi, odma' dade majka.
Kad su prošli Ivini svatovi,
Mara kaže staroj majci svojoj
ne bi li se stara smilovala:
"Vidi, majko, Ivine svatove!
U Ive su konji nepreženi,
u Ive su momci neženjeni."
Na to majka Mari odgovara:
"Crkni, pukni, ti za Ivu nećeš!"

(Zapisivačica je dodala: "Moja ostarjela baka se više stihova ove pjesme nije mogla sjetiti. Sjeća se fabule da je kraj tužan. Ivo je prolazio kraj novog groblja, prepoznao Maričin grob i od tuge umro.

Pokušala sam saznati kraj pjesme, ali ostarjeli seljani se sjećaju samo početka i fabule, a počimalje - žene koje su počimale pjevati - odavno su napustile ovu dolinu suza. Uspjela sam saznati samo kraj pjesme”):

Zajedno nam rake iskopajte
i u rake ruke sastavite
i u ruke zlačane jabuke.
S jedne strane pomećite klupe,
s druge strane posadite ruže,
iznad glave zdenac iskopajte:
ko je stari neka se odmori,
ko je mlađi nek se ružom kiti,
ko je žedan nek se vodom kripi.
Nek se znađe na ovome svitu
da smo mili jedno drugom bili!

Brodski Varoš (kazivala Manda Filajdić-Galović, 85 godina; zapisala studentica Draženka Rajković u veljači 1991. VI. rkp. 1991 a, str. 214-215.

21. **Zaspal je Pave**
spod orihom hlada.
Zaspal je Pave
spod orihom hlada.
Njemu su došle
tri devojke mlade.
Prva mu reče:
stani gore, Pave.
Druga mu reče:
rosa na te pada.
Treća mu reče:
ženimo se skupa.

Buzet - kazivao Ivan Prodan, zvan Zanetić, rođ. u selu Urihi. 1905., živi u Buzetu, zabilježila studentica Larisa Simić u proljeće 1991. VI. rkp. 1991 a, str. 272.

22. **Mičić Maro, ti se ne udala**
dok ne rodi javor jabukama,
žuta vrba groždem đundiberom,
a kopriva ružicom rumenom.

Letovanić - kazivao Božidar Škofač, profesor, 41 godina; zapisala studentica Sanja Starčević u proljeće 1991. VI. rkp. 1991 a, str. 401.

23. **Moj Ivane, moj ljiljane.**
Majka ljiljan porodila
i lipo ga odgojila,

a sada ga izgubila.
Oj, prokleta ruka bila
koja te je uništila,
meni srce ucivilila,
pa da može ova majka
uvik kukat brez pristanka!
Uvik cvilit, Gospe mila,
i žaliti dok san živa.
Tužna li san do svog Boga
da ja iman i drugoga
kano tebe jedinoga,
kano srce u čoviku,
ja imala svoga diku.
Iman ove ženskadije,
a to moje ništa nije.
Oj prokleti dušmanini,
što se niste promislili,
koje l' ste zlo učinili,
kad ste mojeg sina ubili,
meni srce ucivilili.

Udovičić (Sinj) - kazivala Pave Vugdelija, rođ. Bašić u Udovičiću 1906;
zapisala studentica Jelena Župić u proljeće 1991. Vl. rkp. 1991b, str. 150.

24. **U visokoj gori**
žarki oganj gori.
U visokoj gori
žarki oganj gori.
Okolo toga jognja
trideset vojnika.
Okolo toga jognja
trideset vojnika.
Jedan među veli,
jedan među veli:
"Kopajte mi jamu".
Jedan među veli:
"kopajte mi jamu,
kopajte mi jamu
pri Svetom Ivanu,
kopajte mi jamu
pri Svetom Ivanu.
Notru položite
moje mrtvo tijelo,
notru položite
moje mrtvo tijelo.

Vani ostavljajte
moju desnu ruku,
vani ostavljajte
moju desnu ruku.
Za nju privezujte
moga konja vrana,
za nju privezujte
moga konja vrana".
Vranac zahrzava,
draga zaplakava,
vranac zahrzava,
draga zaplakava.

Zlogonj (Višnjica, Hrvatsko zagorje) - kazivala Marija Fogec, rođ.
Mlakar 1920; zapisala studentica Melita Maček u proljeće 1991.
VI. rkp. 1991 b, str. 190-191.

25. **Divojka je garoful gojila,**
garofulu svomu govorila:
"Cvati, cvati, garofula kito,
gojit ću te svu zimu i lito,
dok ne dođe moj dragi mileni
pa da reče: Daj ga, draga, meni!
da ga uzme i na prsi nosi
i lipotom svojom se ponosi".

Olib - kazivala Marija Cukar, ro. Cukar 1912; zapisala studentica
Dubravka Zima u proljeće 1991. VI. rkp. 1991 b, str. 286-287.

SUMMARY

NEW RECORDS OF CROATIAN ORAL LITERATURE
Collecting the materials and their professional valorization

The students who attend the seminar within the course "Croatian Oral Literature", which is taught at the *Department of Croatian Language and Literature*, Faculty of Philosophy, University of Zagreb, have been taking the records of the oral literature texts throughout Croatia ever since 1986.

Since then they have written down thousands of lyric poems, different forms of folk tales (fairy tales, legends, anecdotes, fables, narratives and jokes), proverbs and riddles. There is also a number of epic poems, dramatic and rhetorical forms.

Through systematization of the materials and their professional description and interpretation we can follow the life of the oral texts in live performance, the relation between archetype and variant, transformational course of the forms, their place in traditional culture and Croatian literature in general.